

Литература

- 1 Типовая учебная программа дисциплины «Иностранный язык» для языковых специальностей вузов по специальности бакалавриата «Переводческое дело». – КазУМОиМЯ им. Абылай хана. – Алматы, 2011. – 71 с.
- 2 Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы, 2010. – С. 51.
- 3 Чакликова А.Т. Научно-теоретические основы формирования межкультурно-коммуникативной компетенции в условиях информатизации иноязычного образования: дис., докт.пед. наук: 13.00.02. – Алматы, 2009. – С.151.
- 4 Кулибаева Д.Н. Опыт формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком (английский язык, международный бакалавриат) – Алматы, 2002. – 216 с.
- 5 Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования. – М.: Школа-Пресс, 1994. – С. 64.
- 6 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. Пособие. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
- 7 Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
- 8 Монахов В.М. Информационные технологии обучения с точки зрения методической задачи реформы школы // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 27-29.

References

- 1 Tipovaya uchebnaya programma distsipliny «Inostrannyj yazyk» dlya yazykovyh spetsial'nostey vuzov po spetsial'nosti bakalavriata «Perevodcheskoe delo». – KazUMOiMYa im. Abylay hana. – Almaty, 2011. – 71 s.
- 2 Kunanbaeva S.S. Teoriya i praktika sovremennogo inoyazychnogo obrazovaniya. – Almaty, 2010. – С. 51.
- 3 Chaklikova A.T. Nauchno-teoreticheskie osnovy formirovaniya mezhhkul'turno-kommunikativnoy kompetentsii v usloviyah informatizatsii inoyazychnogo obrazovaniya: dis., dokt.ped. nauk: 13.00.02. – Almaty, 2009. – С.151.
- 4 Kulibaeva D.N. Opyt formirovaniya mezhdunarodno-standartnyh urovney vladeniya inostrannym yazykom (angliyskiy yazyk, mezhdunarodnyj bakalavriat) – Almaty, 2002. – 216 s.
- 5 Robert I.V. Sovremennye informatsionnye tehnologii v obrazovanii: didakticheskie problemy, perspektivy ispol'zovaniya. – М.: Shkola-Press, 1994. – С. 64.
- 6 Ter-Minasova S.G. Yazyk i mezhhkul'turnaya kommunikatsiya: ucheb. Posobie. – М.: Slovo/Slovo, 2000. – 624 s.
- 7 Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informatsionnye tehnologii v sisteme obrazovaniya. – М.: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya», 2002. – 272 s.
- 8 Monahov V.M. Informatsionnye tehnologii obucheniya s tochki zreniya metodicheskoy zadachi reformy shkoly // Voprosy psihologii. – 1988. – № 2. – S. 27-29.

ӘОЖ 82.02

А. Нүсіп

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ІІ курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: a.n.n.2012@mail.ru

М. Жұмабаевтың аңыз сюжеттеріне негізделген поэмалары

Бұл мақалада М. Жұмабаевтың поэмаларын бірқатар атап өтіп, оның ішінде аңыз сюжеттеріне құрылған поэмаларын негізге аламын. Ақынның «Қорқыт», «Қойлыбайдың қобызы» атты поэмаларының негізгі бастауы аңыз әңгімелер болып келеді. Сондықтан осы мақалада, поэманы талдай отырып, аңыз әңгімелерімен салыстырамын. Мақала барысында екі поэманың бастауы – аңыз әңгімелер екенін аңғарып, поэма мен аңыздар негізінде жұмыс жасаймын.

Аңыз сюжеттеріне құрылған екі поэмадағы басты деталь – қазақтың ұлттық аспаптарының бірі – қобыз болып табылады. Ақынның осы аталған поэмаларында қобыздың күйін, күшін, әсерін, күмбірін, сазын керемет суреттегеніне назар аударылады.

Ақынның өз поэмаларында кейіпкерлер бейнесін жасау, табиғат ерекшеліктерін суреттеу, патриотизмге мән беру, кейіпкерлердің рухани дүниесін ашу сияқты көріністерді өте шебер суреттегені жайлы айтылады.

Түйін сөздер: жанр, поэма, аңыз әңгімелер, поэма сюжеттері, шығыстық сюжеттер, аңыз сюжеттері.

А. Нусип

Поэмы М. Жұмабаева, основанные на сюжете легенд

В этой статье говорится о поэмах М. Жумабаева, основанных на легендах. К таким поэмам подлежат "Коркыт" и "Кобыз Койлыбая". В этих поэмах М.Жумабаев мастерски описывает социальное положение, проблемы, встречающиеся в жизни своего народа. Он старался донести до своего читателя, что всё в их руках. Брал примеры из истории.

В статье я анализирую поэмы, основанные на легендах с историями легенд. Постаралась раскрыть основную мысль. Изучала искусство и идею поэм, основанных на легендах.

Ключевые слова: жанр, поэма, сюжет, легенда, рассказ.

A. Nussip

The poems of M. Zhumabaev are based on the plot of legends

This article refers to the poems M.Zhumabayev based on legends. These poems are subject to "peel" and "Kobyz Koylybaya." In these poems M.Zhumabaev master describes the social situation, the problems encountered in the life of its people. He tried to convey to the reader that everything in their hands. Take examples from history.

In this article I analyze the poem based on the legend with stories of legends. Tried to cover the basic idea of the author. She studied art and the idea of poems based on the legends.

Key words: poem, genre, plot, legend, story.

XX ғасырдың бас кезеңінде қазақ әдебиетінде поэма жанры біршама толықты. А.Құнанбаевтың шығыстық сюжеттер негізінде жазылған Әзім әңгімесі, Ескендір, Масғұт поэмалары осы кезде жарық көрді. Сондай-ақ, қазақ әдебиетінде алатын орны зор, талантты ақындарымыздың бірі – Мағжан Жұмабаев та осы кезеңде тек, шығыстық сюжеттерді ғана емес, аңыз әңгімелерді, тарихи

оқиғаларды, ертегілерді негіз етіп ала отырып, поэмаларды жарыққа шығара бастағаны белгілі. Ақынның Батыр Баян, Қорқыт, Қойлыбайдың Қобызы, Ертегі, Оқжетпес, Өтірік Ертегі, Жүсіпхан, Қанышбай қиссасы т.б. поэмалары қазақ әдебиетінде алар орыны биік. Ақын өз поэмаларында кейіпкерлер бейнесін жасау, табиғат ерекшеліктерін суреттеу, патриотизмге

мән беру, кейіпкерлердің рухани дүниесін ашу сияқты көріністерді өте шебер суреттеген деп айтсақ, қателеспеген болар едік.

Бұл мақалада ақынның аңыз сюжеттеріне негізделген поэмаларын зерттеймін. Қазіргі таңда М.Жұмабаевтың поэмаларын зерттеп жүрген Ж.Балтоғаева өз еңбегінде М.Жұмабаевтың поэмаларын жанрлық түрге жіктеді:

«- Тарихи шындыққа негізделген поэмалар – «Батыр Баян».

- Аңыз өлең түріндегі поэмалар – «Қорқыт», «Қойлыбайдың Қобызы».

- Ертегі үлгісінде – «Ертегі», «Оқжетпес».

- Мысал поэмалар – «Өтірік Ертегі», «Жүсіпхан».

- Қисса – «Қанышбай қиссасы».

- Толғау – «Толғау», «Тоқсанның тобы»» [1, 15].

Зерттеушінің бұл жіктеуін негізге ала отырып, осы мақаламызда ақынның аңыз сюжеттеріне негізделген поэмаларымен танысып, зерттейтін боламыз. Ақынның «Қорқыт», «Қойлыбайдың қобызы» атты поэмаларының негізгі бастауы аңыз әңгімелер болып келеді. Сондықтан осы мақалада, поэманы талдай отырып аңыз әңгімелерімен салыстырамыз. Аңыз сюжеттеріне құрылған екі поэмадағы басты деталь – қазақтың ұлттық аспаптарының бірі – қобыз болып табылады. Ақын осы аталған поэмаларында қобыздың күйін, күшін, әсерін, күмбірін, сазын керемет суреттейді.

Ақынның «Қорқыт» поэмасында – өмірдің мәнін не екенін түсінбеген, ажалдан қашып құтылам деп ойлаған Қорқыт бейнесі суреттеледі. Ата-ана, туыс-туғанынан безіп, дала кезіп кеткен Қорқыт өлместің мәңгілік мекенін іздейді. Осындай Қорқыттың философиялық ойларын М.Жұмабаев өз философиясымен қатар қоя отырып, суреттейді.

Әсте, Қорқыттың осындай философиялық ойларына қарап отырып, қазақ жеріне әлі ислам дінінің келмеген кезінде өмір сүрді ме екен деп болжамдауға болады, ислам діні келсе де бұл кезеңде адамдар әлі дешамандықтанарылақойған жоқ еді. Ислам дінінде өмір сүрудің мәнін мен шарттарын, көптеген сұрақтарға жауап табуға болатындығына әбден көзімізді жеткізуімізге болады ғой. Ж.Балтоғаеваның еңбегінде: «Г.Н.Потаниннің де көрсеткеніндей «Өлімнен қорқу немесе қашу, өлімді құдай бұйырығындай

қабылдайтын исламдық дүниетанымға жат» деген пікірге негізделеді»[58]. Ал, Қорқыт болса, бұл сұраққа жауап таба алмады, тек, қайғырды, жылады, күңіренді. Ақын да, осы поэмасының соңында төрінен көрі жуық екенін, уақыт келсе, бір ажалдың келіп алып кететінін баяндайды. Мысалы:

«Ес білдім – аласұрдым сағым қуып,
Жете алмай, бетті талай жаспен жуып.
Артымда – ор, алдымда – көр, өтеді өмір...
Дариға, бесігімнен көрім жуық»[2, 189].

Ақын Қорқыттың басындағы «Өмір не?» деген сұрақты асқар таудан, желден, күннен айдан сұрауын психологиялық параллелизм арқылы өте шебер суреттеген десе де болады. Ол «өмір не?» деген сұрақты барлық табиғаттың жаратылысына қойып шығады. Мәселен:

«Не керек, Қорқыт кезді тынып жатпай,
Ешбір зат тастамады зарын шақпай.
Көл мылқау, жері мылқау – бәрі мылқау,
Өртенді ер жұмбағына жауап таппай» [182].

Ақынның поэмасында Қорқыт осылайша қайғырып, туып өскен Алтай аймағына келеді де, аяни түс көріп, қобызды өз қолынан жасайды. Қорқыттың сол қобызының үні, сарыны бүкіл даланы шарлайды. Әрине, Қорқыт өлсе де, артынан қобызы өлген жоқ. Ақынның айтуы бойынша, сол қобыздың үні Қорқыттың үніндей күңіреніп, тебіреніп шығады. Бұл үннен Қорқыттың үнін, сарынын, тілегін, мақсатын, амалын көре алғандай болады екенбіз.

Ал, енді Қорқыт туралы аңыз әңгімелерге тоқталып өтсек. Қорқыт кім болған? Ж.Балтоғаеваның айтуынша Қорқыт аңызы қазақтың аңызын әлемдік деңгейде көтеріп тұрған аңыздардың бірі болып табылады.

Қорқыт туралы аңыздарды бірқатар зерттеп жүрген ғалымдарымыз: Э.Диваев, М.Әуезов, А.В.Затаевич, А.Жұбанов, Ә.Қоңыратбаев, т.б. Осы аталған ғалымдарымыздың еңбектерінде Қорқыт туралы мәліметтерді көптеп кездестіруге болады. Сонымен қатар, Дрезден кітапханасында сақтаулы тұрған «Қорқыт ата» кітабы он екі тараудан тұрады. Бұл еңбекте Қорқыттың даналығы, ақылдылығы, ақындығы мен қатар көріпкелділігі көрінеді. Осы кітапта кездесетінна-

қыл сөздер мен өсиеттер Қорқыттың даналығын аңғартады.

«Рас, Қорқыт – көреген, қасиетті, болашақты болжайтын қарт. Ол не айтса сол болады. Міне, осы тұста Қорқыттың екі жақтама тұлғасы көрінеді. Анығырақ айтқанда, мұсылман әулиелеріне тән қасиеттер мен ескі шамандық көзқарастардан қалған бақсылық, абыздық белгілердің бір-бірімен кірігіп, тұтасып кеткендігі байқалады»[3, 197]. Қорқыттың көрегенділігі, қасиеттілігі көрген түсінен ақ, байқалады. Қорқыт ұйықтап жатып, түсінде қобыздың жасалуы жөнінде аян келеді. Бұл аңызды М.Жұмабаев та Қорқыт поэмасында шебер қолдана білген. Мәселен:

«Бір күні шошып тұрып көргендей түс,
Кесіп ап, қарағайдан қылды қобыз,
Қыл тағып, қобызына сөйлетіп ед,
Алтайды күңіренітіп шықты лебіз»[186].

М.Жұмабаевтың Қорқыт атты поэмасы тікелей, Қорқыт туралы аңыздан алынғандығын, екеуінің рухани сабақтастығын айта кетеміз. Поэмада Қорқыттың басындағы рух пен сезімді, психологиялық күйлерді автор өз сөзімен жеткізіп тұр. Мұндағы Қорқыттың зары аитордың зарындай болып үндеседі.

Автордың поэманың басталар тұсында сұлу Алтайды керемет суреттеуі өте шебер-ақ. Алтайды бейіштей, жер жүзінде бұл тауға ешбір тау тең келмейтіндігін айтып кетеді. Автордың патриот ақын екендігін поэманың осы басталар тұсында да аңғарғандай боламыз. Мәселен:

«Сол күнде бір ер бопты алты алашта,
Қаны бір қалың елмен, жаны – басқа.
Елікпей ес білгелі еш нәрсеге,
Өзіндей үйірілмеген албырт жасқа»[180].

Мұнда кездесетін «Алаш» сөзіне мән бере кетейік. Қорқыттың заманында «Алаш» атауы қайдан жүр дегің келеді. Бірақ, бұл М.Жұмабаевтың поэмасы болып табылатындықтан, осы сөз арқылы не айтқысы келді. М.Жұмабаев Қорқыттың сарыны арқылы өзінің де философиялық идеяларын кеңінен ашқан бұл поэмада. Ақын бұл поэмада адам өлсе де, адамның артында қалдырған өнері өлмейтінін көрсетіп өтеді.

Осыны өз поэмасында арқау етеді.

«Өткен күн ойды әлдилеп, тербеткендей,
Ойынды Алтай бойына өрлеткендей.
Тыңдасаң құлағың сап сар даланы,
Қорқыттың сарыны, әні күңіренгендей»
[189].

Осы поэма жолдарын оқи отырып, Қорқыттың сарыны, әні әлі өшпегенін, өлмегенін байқауымызға болады.

М.Жұмабаевтың «Қойлыбайдың қобызы» атты поэмасы да тікелей аңыздан алынған поэма болып табылады. Бұл поэмадағы басты кейіпкер бақсы – Қойлыбай. Қойлыбайдың поэмада көрсеткеніндей жындармен, шайтандармен қарым-қатынаста болуы бақсылықты аңғартады.

«Қазақта бақсы асқан жоқ Қойлыбайдан.
Қойлыбай жын жүгендеп, пері мінген.
Алдында жорғалаған шашты шайтан,
Қойлыбай қобыз алса-ақ, қалбалаңдап,
Қақаман жалғыз көзді жынның ері,
Ерегіссе, тау-тасқа салған ойран.
Дарқанның Нәдір пері – аға жыны,
Ардақтап оған Шолақ деп ат қойған.
Қойлекеңнің үшінші жан жолдасы –
Шайтанның шу асауы батыр Шайлан»
[190].

Поэма жолдарына қарап отырсақ, қазақта Қойлыбай асқан бақсы болған. Зерттеуші Ж.Балтоғаваның айтуынша, бұл поэманың сюжеті тікелей Ш.Уәлиханұлының еңбегінен алынған. Ш.Уәлиханұлы өз еңбегінде бақсыларға түсінік бере кетіп, осы поэмаға арқау болып отырған сюжетті баяндап кетеді.

Бақсылық ұғымы қазақ халқында шаманизм негізінде пайда болған түсініктердің бірі. Қазақ жеріне ислам діні келгенімен, қазақ халқы шамандықтан әлі арыла қойған жоқ еді. Отқа май құю, ата бабаның аруағына табыну, айға, күнге қарап дәрет сындырмау секілді шамандық қалдықтары осы күнге дейін сақталып келгендігі белгілі. Әрине, біз мұсылман халықпыз. Мұсылман халқы болғандықтан, осындай надандық ұғымдарды түп-тамырымен жоюымыз керек сияқты. Міне, осындай қоғамда Қойлыбай секілді жын-шайтанмен жақын бақсылар өмір сүрген. Бұл аңыз осындай оқиғадан туындап отырғандығы белгілі. Бұл жөнінде Ш.Уәли-